

Zelenka, Miloš

Hranice a možnosti moderní komparatistiky

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. X, Řada literárněvědné slavistiky. 1999, vol. 48, iss. X2, pp. 97-100

ISBN 80-210-2072-5

ISSN 1212-1509

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/102867>

Access Date: 30. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

důležitou — *Slovo o pluku Igorově*), naopak problematická je stať o Puškinovi a jeho sepětí s anglickou literaturou, nefunkční je podle našeho názoru práce o zbytečném člověku, stejně jako expurgovaný esej o ruské literární teorii, který neobsahuje nutnou diachronii a autochtonní kořeny a je příliš módní a zahleděný do svých koncepcí, které jsou v tomto okamžiku pro určitou komunitu přijatelné. Za spornou pokládám stať, jejíž spoluautorkou je slavná ruská kritička Alla Latyninová — západní rusistika má své miláčky a oblibence, kterým leccos odpustí. Pozitivem slovníku je přesnost a aktuálnost, diskutabilní je výběr hesel a děl. Nemyslím si, že je to dáno pouze vkusem anglosaského čtenářstva, spíše je to určitá svévole sestavovatelů; nicméně výběr autorských hesel a děl je věcí sestavovatelů a editorů a stěžít může někdo ze současných kritiků být v tomto ohledu příliš přísný: nikdo neví, co přinese budoucnost.

Mnohem závažnější je takřka totální absence středoevropských a východoevropských literárních vědců. Jestliže lze konstatovat, že spoluautory slovníku se — kromě emigrantů — stali tři pracovníci Ústavu slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně, a to Danuše Kšicová, Miroslav Mikulášek a autor těchto řádků, je to výjimka potvrzující pravidlo. Kritériem kvality a významu je jazyk, zvláště když si uvědomíme, že deset knih jednoho českého autora bylo charakterizováno jako „several studies in modern Russian literature“ a dva populární články anglického autora jako velká díla. Pro Anglosasy jsou nejdůležitější jejich hodnotová měřítka, nejde tedy o hodnoty jako takové, ale o hodnoty náležející jednomu kulturnímu okruhu. Z tohoto hlediska pfináší slovník mnoho informací, ale rozhodně není kompendiem, které by shrmovalo obecné vědění o daném tématu. V tom se nám dává na vědomost, že vše podstatné je pouze v angličtině (nebere se v úvahu ani německá, italská, francouzská a skandinávská slavistika) a relevantní jsou pouze některá díla ruská. Na takové ploše nelze diskutovat o podstatných otázkách vývoje ruské literatury, nemluvě o slovanských literaturách jako celku. Mezi autory, jejichž eseje patří k nejlepším, jsou Michael Basker, Nicole Christiane, Roger Cockrell, editor N. Cornwell, A. Cross, Dáša Šilhánková Di Simplicio, I. P. Foote, R. Freeborn, D. Gillespie, P. Henry, M. Holman, A. McMillin, R. Marshová, D. Offord, T. Pachmuss, R. Peace, R. Porter, M. Pursglove, F. Wigzell, J. Woodward a G. Žekulin.

Reference Guide to Russian Literature je dokladem vysoké úrovně anglosaské rusistiky, ale současně poněkud smutným důkazem hodnotového rozštěpení současné světové slavistiky. *Hic sunt leones* zůstalo tentokrát právě zemím, kde se slavistika zakládala a metodologicky rozvíjela. Chybí tu širší diskusní platforma, na níž by se mohly podílet mezinárodní organizace lingvistické, literárněvědné, slavistické a rusistické. Nejde ovšem o omezování aktivit zájmových skupin, ale o možnost střetání názorů. Jinak kvalitní *Průvodce po ruské literatuře* by k tomu mohl být vítanou záminkou.

Ivo Pospíšil

HRANICE A MOŽNOSTI MODERNÍ KOMPARATISTIKY

Kontext — překlad — hranice. Studie z komparatistiky. Uspřádali Oldřich Král, Martin Procházka a Vladimír Svatoň, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha 1996, 154 s.

Kolektiv pracovníků Centra komparatistiky na pražské Filozofické fakultě připravil k vydání sborník *Kontext — překlad — hranice*, který je zároveň zvláštním otiskem časopisu Svět literatury. Centrum komparatistiky vzniklo v roce 1993 jako samostatný vědecký ústav na FF UK z iniciativy sinologa O. Krále s cílem prolongovat tradici českého srovnávacího myšlení o literatuře spojovaného především se jmény J. Vrchlického, F. X. Šaldy a V. Černého. Sborník usiluje o rehabilitaci literární komparatistiky jako rovnocenného partnera ostatních humanitních disciplín, proto v devíti studiích (M. Petříček jr., Z. Hrbata, V. Svatoň, O. Král, M. Procházka, A. Housko-

vá, J. Pelán, J. Pechar a J. Stromšík), z nichž některé byly publikovány již dříve, z rozmanitých pozic přinášejí zamyšlení nad srovnávací literární vědou, jejími metodami, perspektivami a současným směřováním. Autoři se v redakčním úvodu hlásí k „novému“ pojetí komparatistiky jako oboru, který nelze definovat specifickým okruhem předmětnosti, nýbrž jistými pojmy a hodnotami, v nichž se reflektuje analyzovaný jev v kontextu obecné literárnosti s přihlédnutím k dalším sféram kultury a filozofie (s. 6).

Sborník otevírá metodologicky orientovaná stať Miroslava Petříčka jr. *Vícehlasé rozptýlení*, která komparatistiku chápe jako cestu, jak skrze svou zkušenost pochopit alternativní koncepty, přičemž srovnávací metoda zde komunikačně propojuje jednotlivé oblasti vědění. Předmětem komparatistiky má být „topologický pohyb“ (s. 7) ve vztazích, v meziprostorech, mezi oborovými hranicemi, v prolínání, dotýkání a míšení, nikoli „postup integrace lokálního a globálního“ (s. 7). Požadavek vzájemné komunikace, transferu, výměny a překladu rozdílů, který se děje pochopením, se přibližuje „kultuře pohostinnosti“ (A. Gnisci), v níž interpretující subjekt dobrovolně přijímá „účast cizího“ jako svého duchovního základu. Stejně jako v hermeneutické komparatistice založené na dobrovolném hledání jinakosti, nikoli vědomém „rušení“ odlišného, se filozofickým východiskem stává — jak podotýká Petříček jr. — spíše lévinasovská etika než heideggerovská ontologie (s. 9). V studii *Komparace a literárnosti* Zdeněk Hrbata v souladu s francouzskou literární vědou pojednává o rozdílu mezi institucionalizovaným chápáním komparatistiky ve smyslu etablovaného univerzitního oboru vymezeného objektem a metodami zkoumání (R. Étienne) a „komparováním“ jako intelektuální disciplíny odkrývající jinakost (E. Lévinas), jde tedy o pojetí srovnávací vědy jako jistého typu reflexe, jako jisté možnosti a schopnosti (R. Barthes), která v porovnání textů opět nevyhnutelně naráží na bezprostřední jev literárnosti /.../ signalizující /.../ že čtení není čistou hermeneutikou“ (s. 24).

Vladimír Svatoň v příspěvku *Pojem „světové literatury“ a tradice evropského myšlení* uvažuje nad protikladem empirického a metafyzického myšlení, nad (ne)možností nalézt jednotící perspektivu s konkrétně určeným typem výzkumu a adekvátním pojmovým okruhem. Představa světové literatury jako pomyslné sítě a průníků vzájemného porozumění, která vznikla na základě konkrétní lektury uměleckých výtvorů, je do jisté míry přitakáním moderní metafyzice, hermeneutickou výzvou k intenzivnějšímu respektování univerzality jedinečného a identity rozmanitého. Třeba však doplnit, že již Merian Genast s odvoláním na esej Voltaire *Essay upon the Epic Poetry of the European nations* z roku 1727 vymezil „organické“ pojetí světové literatury, v němž z hermeneutických pozic této literatury přiznal jistou univerzalitu plynoucí ze způsobu čtení básnických hodnot a přihlížející k rozmanitosti a osobitému charakteru tvůrčí geniality.¹ V článku předního českého slavisty zabývající se systematicky pojmem světové literatury překvapí, že v něm není připomenuta práce D. Ďurišina *Čo je svetová literatúra?* (Bratislava 1992), která teoreticky analyzuje jednotlivé koncepce a která se pokouší v období metodologického chaosu a spleti —ismů netradičně formulovat terminologii a kategorie nového odvětví literární vědy zaměřeného na výzkum dějin a teorie světové literatury.

Na trojici metodologicky orientovaných stať navazují příspěvky reflektující tematologickou a recepční problematiku: jako první přichází esej Oldřicha Krále *Milan Kundera, Octavio Paz a čínský román* s podtitulem *Otázky komparatistice* dotýkající se konfrontace různých románových tradic a překonávající europocentrický model literatury. V studii Martina Procházký *Loutky, duch a herci. Mimesis a simulakrum u Kleista a Shakespeara v komerční literatuře* jde o analýzu iluze mimesis, o problém zmechaničtění a odcizení člověka sobě samému, jak je traktován v lite-rárních textech. Zajímavá je zde aplikace postmoderní kategorie simulakra francouzského sociologa J. Baudrillarda jako fenoménu zdůrazňujícího ztrátu hranice mezi uměním a realitou, kde zobrazující znak od deformace smyslu skutečnosti signalizuje její absence, aby se nakonec se svou realitou rozešel a dosáhl jakési hyper-reality, která již neodkazuje na svůj původní význam. Na rozhraní genologické a tematologické studie se nachází příspěvek Anny Houskové *Západní kultura v esejích Hispánské Ameriky* zaměřující se zejména na tvorbu O. Paze a L. Borgese.

Poslední část sborníku tvoří detailnější propracovaná tematika recepcí a bilaterálních vztahů:

jedná se o stať Jiřího Pelána *Germánský sever a latinský jih. Německá kultura v italské literatuře 19. století* či studii Jiřího Pechara *Šalda a Vrchlický. Sborník uzavírá historický exkurs Jiřího Stromšíka Češi a Rilke. K recepci Rilkeova díla v českých zemích* materiálově dokumentující osudy autorova díla v Čechách včetně peripetie jeho mimoliterárního hodnocení. Stromšík přesvědčivě dokládá Rilkův citový postoj k Čechům, který však neměl oporu v analogickém pochopení politických a národnostních poměrů.²

Jak jsme již uvedli, sborník vyvolává otázku po směřování současné komparatistiky, jejího stavu a perspektivy. Jednoznačné přihlášení se k hermeneutické linii srovnávacího myšlení akcentuje komparatistiku nikoli jako problém „přesahů“, ale spíše jako otázku regionality kultur. Je zde patrná rezignace na tzv. generální srovnávací literární historii zabývající se syntetickým náčrtem literárních směrů a žánrů, typologickými konstrukcemi celých epoch a historických období. Již v úvodu připomenutá nedůvěra ke komparaci uměleckých prostředků historické poetiky, ke generalizacím sumarizujícím vnějškové hledání analogií a příbuzných motivů, je celkově vyvažována systematickým „ponorem“ do hlubinné struktury literárního textu abstrahovaného sice do ideologických konotací, avšak nazíraného mj. i v souvislostech filozofických a kulturních. Ačkoli prezentované studie sjednocuje společná badatelská platforma, jedná se o soubor metodologicky i tematicky odlišných textů, které vyzývají k diskusi a ke komunikaci. Do jisté míry jako by nešlo ani o komparatistiku, ale o reflexe nad podstatou komparace jako metody, která je údajně vlastní jakékoli filozofické úvaze. Univerzalistické chápání komparatistiky jako obecné filozofie literatury, resp. metodologického základu humanitních věd zformuloval již v roce 1968 švýcarský badatel Francois Jost, jehož studii *Komparatistika literacka jako filozofia literatury* přetiskuje reprezentativní publikace *Antologia zagranicznej komparatystyki literackiej* (Warszawa 1997, red. H. Janaszek-Ivaničková).³ Zmíněné pojetí však vstupuje do pomyslného dialogu s ostatními studii světových komparatistů (H. N. Frye, B. Munteano, M. Pfister, H. H. Remak, G. M. Vajda, U. Weisstein ad.) zastoupenými ve sborníku, kteří přesvědčivě dokládají, že i současná srovnávací literární věda nesmí ze svého zřetele vypouštět tradiční oblasti „generální literatury“ (P. van Tieghem) výzkum osobních kontaktů a autorských výpůjček, motivické a tematické rozbory.

Jestliže jsem vzpomněl otevřený prostor ke komunikaci, bylo by škoda jej nevyužít: samotný název sborníku ve třech korelujících pojmech tento dojem potvrzuje. Volání po hermeneutické komparatistice není v současném literárněteoretickém kontextu osamocené: uveďme závěry XIV. světového kongresu Mezinárodní asociace srovnávacích literatur AILC v roce 1994 v kanadském Edmontonu, který se nesl ve znamení nástupu latinskoamerických, resp. hispánských komparatistů a který pod názvem *Literatura a różnorodost: jazyky, kultury a społeczności* deklaroval pluralitu hermeneuticky chápané srovnávací literární vědy sjednocené výzkumem intertextuality v paradigmatech a metodách zkoumání mezikulturní komunikace. Nelze se také izolovat od přístupů, které existovaly v bývalém federálním kontextu, které vycházely z české, resp. česko-slovenské školy literární komparatistiky; např. teorie meziliterárnosti D. Ďurišina z odlišné pozice rovněž zpochybnila tradiční kontaktologii a vlivologii a využitím geografického hlediska narušila eurocentrický model literatury, anebo systémové pojetí S. Wollmana, které důrazem na sémantickou inovaci pojmů včetně výzkumu žánrových struktur slovanských literatur zpřesnilo odkaz „klasické“ srovnávací vědy. Poněkud vágní exkurs ke kořenům české komparatistiky vede pomyslnou čáru mezi slovanskou a neslovanskou filologií, přičemž jako by v úvodním redakčním prohlášení spojoval pozici slavistiky výlučně se studiem recepčních „přesahů“ cizích literatur v českých zemích, s pozitivistickou registrací a látkoslovnou katalogizací. Tyto mýty přesvědčivě vyvrátila monografie S. Wollmana *Česká škola literární komparatistiky* (Praha 1989), která doložila genezi a souvislou kontinuitu českého srovnávacího myšlení o literatuře. Česká komparatistika se přirozeně v osobnostech J. Vrchlického, F. X. Šaldy, V. Tilleho a V. Černého inspirovala literární vědou francouzskou (P. van Tieghem), z ní však vycházel i patrně nejvýznačnější domácí komparatista Frank Wollman, který překonával nedůvěru strukturální estetiky k filologicky orientované české komparatistice. Srovnávací hlediska v meziválečném období rozvíjeli slavisté jako J. Máchal, J. Polívka, K. Krejčí, J. Horák ad., které nelze považovat za „čisté“ pozitivisty typu

J. Vlčka či J. Jakubce, ale spíše za badatele s výchozí, různě realizovanou filologickou metodou.

Celkově je zřejmé, že sborník pozitivně otevírá celou řadu otázek, o kterých je třeba diskutovat. Přes obecnou nechuť k teorii a modelujícímu pojetí se ukazuje nutnost vypracování nové systematické srovnávacích studií, která by adekvátně reagovala na úsilí hermeneutické komparistiky o zfilozofičtění oboru, přičemž by citlivě „vstřebala“ a propojila poznatky moderní textologie, manuskriptologie, narativizující tematologie se zkoumáním dějin idejí, fikcí, kulturních institucí a společenských mentalit. Jestliže komparatistika má být pomyslnou „cestou“, jak skrze vlastní zkušenost se dobrat k pochopení jinakosti a alternativy, nikoli hermeticky uzavřenou disciplínou se stabilním okruhem postupů, i v tomto případě bude třeba posílit klasické jádro srovnávacích studií, nově zformulovat základ takto pojaté komparistiky. Za tímto cílem by se prostřednictvím partnerského dialogu měly spojit všechny proudy a přístupy, které se na území bývalého Československa rozvíjely.

Miloš Zelenka

POZNÁMKY

- 1 E. Marian-Cenast, *Voltaire und die Entwicklung der Idee der Weltliteratur*, in: *Romanische Forschungen* 40, 1927, s. 1–226. Význam tohoto hermeneutického pojetí pro formování světové literatury uvádí Benedetto Croce v *stati Letterature mondiale* (přetištěno v časopise *I Quaderni di Gaia. Rivista di letteratura comparata* 6, 1995, č. 9, s. 115–118).
- 2 K podobným závěrům dospívají studie A. Měšťana, *Realita a iluze: Rilke, Slované a slovanské literatury* (*Slavia* 66, 1997, č. 2, s. 165–170) aj. J. P. Strelky, *Rilke und die Slawen* (*Germanoslavica* 27, 1995, č. 1, s. 1–11).
- 3 F. Jost, *Komparatistika literacka jako filozofia literatury*, in: *Antologia zagranicznej komparatystyki literackiej*, ed. H. Janaszek-Ivaničková, Warszawa 1997, s. 41–70 (původně pod názvem *La littérature comparée, une philosophie des lettres. Essais de littérature comparée*, t. II, *Europeana Urbana* 1968, s. 313–341).

150 LET OD PRVNÍHO SLOVANSKÉHO SJEZDU

K úloze Slovanů v historii a současnosti. Kolokvium u příležitosti 150. výročí Slovanského sjezdu v Praze. Emauzy — klášter Na Slovanech, 29. května 1998, Praha. Česká koordináční rada Společnosti přátel národů východu, Praha 1998, 70 s.

V bouřlivém revolučním roce 1848 se v Praze konal první Slovanský sjezd. V loňském roce jsme si tedy připomněli jeho 150. výročí. To se stalo podnětem pro uspořádání vědeckého kolokvia, jež si dalo za cíl přispět co možná nejobektivněji k vyjasnění otázky fenoménu Slovanů z historického i současného hlediska. Základním momentem se stala myšlenka slovanské vzájemnosti, její pravdivá i scestná, místy až fantastická tvrzení.

Přispěvky, které v průběhu kolokvia odezněly, byly shrnuty do sborníku, sice útlého (obsahuje devět statí a tři přílohy), myšlenkově a názorově nicméně nesmírně bohatého. Cenným se kromě vlastních článků jeví i zveřejnění alespoň stručné diskuse ke každému z nich. Právě připomínky, polemiky či rozšíření úhlů pohledu dodávají sborníku hodnotově inspirativní šíři a hloubku.

Již v úvodním slově V. Veber formuluje názor, že naše slovanství, byť naplňovalo český politický a společenský život v minulém století, stavělo mnohdy na nepřesných, neúplných, ba dokonce i zcestných faktech, takže je lze považovat za záležitost poměrně účelovou. Je to logické, uvědomíme-li si, že myšlenka slovanské vzájemnosti vznikla ze snahy posílit postavení slovanských národů v rámci Rakouska a Rakousko-Uherska.

Jedním z projevů těchto tendencí bylo právě zorganizování Slovanského sjezdu v červnu revolučního roku 1848. Jeho konání připomněl na loňském kolokviu opět V. Veber v příspěvku,